

2. Штефан В. Л. Колабораціонізм у роки Великої Вітчизняної війни 1941- 1945 рр. *Інтелігенція і влада*. 2010. Випуск 19. С.152-164.
3. Овад Я. Бо війна війною... Спогади
URL:https://chtyvo.org.ua/authors/Ovad_Yaroslav/Bo_viina_viinoiu/
4. Шандрук П. Сила доблесті. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Shandruk_Pavlo/Syla_doblesti.pdf
5. Косик В. Про «Нахтігаль» та українські поліцейські батальйони 1941-1945. *Правда історії. Роки окупації України 1939 – 1944*. К.: Українська видавнича спілка. 2008. С. 99 – 116.
6. Генеральний комісар Магунія про німецьку політику в Україні: «Залізний кулак в оксамитовій рукавичці» (31.05.1944 р.). *Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів*. Т. 4. Л.: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. С. 79 – 95.

УДК 94(477)

Владислав ГРИНЬ,

магістрант I курсу спеціальності 014 Середня освіта, спеціалізація 014.03 Історія, Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ, науковий керівник: Михайленко Г., к.іст.н., доцентка

ВПЛИВ АНТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА НАСЕЛЕННЯ НИЖНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ПІЗНЬОСКІФСЬКИХ ГОРОДИЩ)

Анотація. В статті висвітлено різні гіпотези походження пізньоскіфської археологічної культури в Нижньому Подніпров'ї. Визначено рівень взаємодії населення пізньоскіфських городищ з античним населенням Ольвійського полісу. Також визначено категорії матеріальної культури які свідчать про античні культурні впливи. Проілюстровано

культурну трансмісію в будівництві, фортифікації, матеріальному комплексі та ритуальній сфері.

Ключові слова: *пізньоскіфська культура, Ольвія, Нижнє Подніпров'я, червонолакова кераміка, ліпна кераміка, римський час, городища.*

Питання взаємодії та взаємовпливів різних груп населення у Північному Причорномор'ї здавна цікавить істориків та археологів. Не останнє місце у рейтингу наукового інтересу з боку дослідників займає пізньоскіфська археологічна культура. Археологи локалізували три регіони щільного розселення носіїв даної культури: Крим, Нижнє Подніпров'я та Нижнє Подунав'я. Подунайський регіон, на сьогоднішній день, є найменш дослідженим, натомість поселення Криму та Нижнього Дніпра досліджені в достатньому об'ємі, щоб на основі їх матеріалів проводити дослідження та провадити інтерпретацію даних у історичний контекст.

Проблематика визначення рівня впливу античної культури на представників пізньоскіфської археологічної культури знаходиться у центрі багаторічної археологічної дискусії, з питання визначення етнічної приналежності населення городищ Нижнього Подніпров'я.

Вже з початку ХХ ст. дана проблема починає висвітлюватись, паралельно з розвідками та археологічними дослідженнями на городищах.

На початку ХХ ст. В.І. Гошкевич у своїх дослідження дійшов висновку що городища Нижнього Дніпра є грецькими поселеннями, тісно пов'язаними торговими відносинами з Ольвією або засновані ольвіюполітами в елліністичний час [1].

М.І. Ростовцев також вказував на варварські елементи в культурі нижньодніпровських городищ, вважав що це землеробські та торговельні поселенням з напівгрецьким-напівскіфським населенням [2]. Дослідники пізньоскіфських городищ (М.І. Артамонов, Б.Н. Граков, Н.Г. Єлагіна, Н.Н. Погребова, М.І. Вязьмітіна, П.М. Щульц) дійшли висновку про зв'язок

городищ з більш ранньою скіфською культурою IV – III ст. до н.е., а пізньоскіфську культуру розглядали як кочівників, що осіли на землю і які змінили кочову скотарську економіку на землеробсько-скотарську.

Н.А. Гаврилюк та В.В. Кропивина запропонували свою гіпотезу з приводу виникнення пізньоскіфських пам'яток Нижнього Дніпра, що є поєднанням поглядів М.І. Ростовцева, В.І. Гошкевича та власних розробок. Згідно з їхньою версією, у заснуванні нижньодніпровських городищ брали участь колишні ольвіополіти. Вони сприяли подальшому впливу античної культури на місцеве населення, що посилювався після переселення на городища у другій половині I ст. до н.е. частини жителів Ольвії, що тікали від гетської навали. Враховуючи гіпотетичну поліетнічність населення нижньодніпровських городищ, окрім цього автори запропонували використовувати позначення городищ як не «пізньоскіфські», а «постскіфські» [3, с. 68-69].

Можливість та рівень взаємодії жителів Ольвійського полісу з жителями Придніпровських поселень розкриває у своїх дослідженнях Гудкова А.В [4]. У своїй монографії дослідниця висвітлює різні категорії античних впливів на варварське населення городищ: житла та домобудівна справа, керамічний набір, поховальний обряд. Такий розподіл на категорії матеріальних решток є гарним, для визначення міри впливу античних центрів на оточуючі їх варварські поселення. Авторка визначила різні напрямки культурних імпульсів: фракійський, черняхівський, балтійський, античний.

Окрім цього у питаннях, що пов'язані з гіпотезами виникнення пізньоскіфських існує проблема т.зв. «кризи III ст. до н.е.».

Стартовим для неї став той факт, що на жодному нижньодніпровському поселенні не виявлено шару III ст. до н.е. Гіпотези про спадкоємність скіфських поселень IV – III ст. до н.е. і пізньоскіфських городищ базувалися на матеріалах Кам'янського городища, поблизу якого у II ст. до н.е. виникає Знам'янське городище, та Білозерського городищ,

що виявилось поселенням ольвійської хори [5]. Цю помилку поширили на інші пам'ятники, спираючись на поодинокі знахідки елліністичних монет та фрагментів амфор та ігноруючи відсутність культурного шару цього періоду [6, с. 4].

Н.А. Гаврилюк наводить відомості про такі знахідки на кількох городищах. За її даними, 22% амфор Аннівського городища датуються IV – III ст. до н.е [5, с. 152]. Спираючись на ці дані, дослідниця справедливо вважає, що не все населення регіону зникає, а якась невелика частина осілих жителів продовжує існувати по берегам Дніпра. Окрім цього авторка зазначає що це населення могло продовжувати контролювати річку як водну магістраль [5, с. 158].

На сучасному етапі досліджень пізньоскіфської археологічної культури археологи визначають рівень наступності скіфської та пізньоскіфської культур [7,8]. Між цими культурами простежуються як схожі (планування житлових будівель, технологія будівництва, типологія масових керамічних виробів), так і відмінні (топографія поселень, будівництво фортифікації, нарощення відсотку гончарної кераміки) риси. Значна частина нових рис пов'язана зі збільшенням античних впливів на автохтонне населення Подніпров'я рубежу II ст. до н.е. – середини II ст. н.е.

Великий вклад та, в значній мірі, ясність у проблему взаємодії населення пізньоскіфських городищ Нижнього Подніпров'я з населенням Ольвійського полісу внесла В.П. Билкова [8]. Дослідниця провела аналіз накопиченого масиву матеріалів, зокрема звертаючи увагу і на керамічні комплекси ліпної кераміки, у результаті чого виокремила дві групи поселень – північну та південну, виникнення яких датує II – рубежем II – I ст. до н.е. Городища південної групи, на її думку, варто віднести до хори Ольвії, натомість жителі північного масиву – це здебільшого варварське населення. Це пов'язано з тим, що поселення розташовані у різних природних підзонах, мають різні підходи до вибору місць для поселень, а

також про відсутність ієрархії у південній групі та виділення центральних городищ у північній [8, с. 114]. В.П. Билкова, базуючись на матеріалах розкопок М.І. Абікулової зазначає, що матеріальна культура пізньоскіфських поселень уже з моменту свого виникнення мала синкретичний характер [8, с. 61].

Матеріальний комплекс південної групи городищ включає в себе 65-81% фрагментів амфор, гончарної кераміки – 14-15%, ліпної – 6-7%, черепиця – 2,2%, велика кількість імпортного червонолакового посуду – 5%, різні художні вироби. Натомість на городищах північної групи амфори – 50%, ліпний посуд – до 50%, гончарна кераміка – 2-6% [8, с. 117-118, 120].

На нашу думку, при розгляді матеріальної культури придніпровських городищ однією з найголовніших категорій археологічного матеріалу є ліпний посуд. Ліпні форми відрізняються від гончарного виробництва більшою індивідуальністю, адже зазвичай подібні побутові посудини виготовлялися жінками, у тій же місцевості, де вони й проживали, із залученням місцевих матеріалів та використанням знайомих їм технік та технологій. Виходячи з цього можна говорити що ліпний посуд є відбитком емпіричного досвіду, відображенням переданих від попередніх поколінь знань. На цю особливість у власних дослідженнях звернули увагу Н. Г. Єлагіна [10, 11] та О. Д. Дашевська [12], які наголошували на тому, що концепція П.Н. Шульца [13, с. 127-143] не враховувала відмінності у наборах ліпної кераміки. Зважаючи на дану особливість, та результати порівняльного аналізу, що виявив не співпадіння даного типу археологічних матеріалів у дніпровської та кримської груп населення, можна говорити про слабкість процесу міграції та культурної взаємодії між населенням двох культурних регіонів, або про різні процеси і механізми культурогенезу. Населення південної групи городищ також використовувало ліпну кераміку, адже її частина у матеріальному комплексі є на рівні приблизно до 10%, однак більшість ліпного посуду

використовувались лише як кухонний посуд, для приготування їжі. Натомість населення північної групи, зважаючи на різноманітність форм, що досить часто намагались копіювали античні гончарні вироби, та відсоткову частину в матеріальному комплексі – використовувало ліпні вироби як господарський(кухонний) так і як столовий посуд [8].

Розглядаючи житлове будівництво подніпровських поселень, можна відзначити прямі запозичення технологічних прийомів та процесів місцевим населенням з античної традиції. Однією з головних подібних рис є збільшення ступеню планування та чіткості розбиття житлових кварталів та окремих будинків, зокрема на Любимівському та Золотобалківському городищах [13], а також використання у покрівлі даху окремих будинків черепиці, наприклад на Знам'янському городищі [13]. На городищі Золота Балка чітко простежується прямокутне планування кварталів-садиб, площею 800-900 м² [14]. Іншою важливою рисою поселень є будівництво фортифікаційних комплексів. З другої половини II ст. до н.е. утворюється поєднання будівельних прийомів, конструкцій та функціональних елементів, що відображало процес утворення греко-варварської фортифікаційної школи [13]. Дослідники зазначали, що стіни нижньодніпровських городищ за конструкцією та будівельними матеріалами відносяться до тієї ж групи, що й кримські, їх характеризує використання бутового каменю, застосування слабких будівельних розчинів, грубе сколювання каменю, іррегулярні кладки; спільною рисою є використання веж, які прилаштовувалися впритул до стіни; збігаються форма і розміри ровів, використання валів як основи для стін, одиничне використання берм [15, с. 59-63].

На пізньоскіфських городищах представлені вироби зі скла: намиста, фрагменти посудин, одинична знахідка скляного пряслиця на Аннівському городищі. Також фрагменти скляних виробів були знайдені на Золотій Балці, Знам'янці та Гаврилівці [16]. Ці елементи є також маркерами

переймання побутових речей античного світу, принаймні деякими категоріями населення.

Важливою категорією матеріалів є предмети знайдені в похованнях, адже вони можуть виконувати роль статусних речей. Релігійні вірування становили основу світобачення людства у різні періоди історії, не є виключенням і римська доба. Зважаючи на важливість релігійних вірувань, простежені нами запозичення, також, можуть яскраво репрезентувати рівень культурної експансії еллінського населення Північного Причорномор'я на сусідні їм території. Крім цього, речі знайдені разом з похованим, зазвичай, відігравали важливу роль у житті, або відображали сферу його життєдіяльності. Це питання пов'язується із знахідками різних культових речей, або ж систематичним дослідженням могильних комплексів.

На даний момент таким комплексом є Золотобалківський могильник [17]. Фрагменти керамічної тари є типовими предметами поховального інвентаря кочового населення як і у попередні так і у досліджуваний періоди. Проте, паралельно з досить типовими речами було знайдено різні категорії речей, що несуть в собі інформаційну вагу для нашого дослідження.

Зокрема, велику увагу треба приділяти знахідкам червонолакового, або ж іншого імпортного посуду, зважаючи на його відсоткове відношення до всього керамічного комплексу. Особливого поширення набули червонолакові напівсферичні чаші, великі орнаментальні блюда, циліндричні кубки з боковою петельчатою ручкою [17, с. 172-173]. Такі знахідки можуть свідчити про важливість імпортних посудин, можливу святкову роль.

В могильнику знайдено фрагменти перснів зі скляними вставками. Подібні персні були досить поширеними серед сільського та міського населення Північного Причорномор'я. Рідкою знахідкою є перстень із геммою, на якій зображено орла, що сидить на алтаріку [17, с. 146]. Цей

сюжет є широко розповсюдженим, уособлював міць та перемогу. Подібні персні асоціюються з поширенням римської культури, досить часто використовувались як печатки, для скріплення різного роду документів. Зважаючи на це, можна говорити що ця річ використовувалась похованим, виконувала роль статусною речі і мала супроводжувати його у потойбічному світові, виконуючи роль апотропея – захисника від злих духів[17, с. 147]. Схожі знахідки фіксуються і у низці могильників Кримської Скіфії, що може також вказувати на еллінізацію принаймні заможної верстви населення[7].

Наступна категорія предметів – ритуальні курильниці. Знайдені в Золотій Балці курильниці знаходять прямі аналогії як у майстерних виробх Ольвії, так і на античних поселеннях поблизу Дністра[17].

Подібні риси спостерігаються у катакомбних могилах Золотобалківського могильника із земляними склепами Ольвії, або ж Пантикапею. Збільшення сукупності схожих рис, натомість, прямо пропорційне до наближеності городища з полісом, що простежується при дослідженні Миколаївського городища, яке знаходиться на меншій віддаленості від Ольвії [17, с. 78].

Наступна особливість Золотобалківського могильника – місце розташування кам'яних стел над поховальними комплексами. Сама традиція установки стел має довгу історію і простежується ще з часів бронзи серед представників різних археологічних культур, однак у випадку Золотої Балки ми можемо простежити чітке слідування античної традиції – розміщення стели не безпосередньо над могилою, а поряд з нею, на незайманій поверхні [17, с. 105-106].

У технології проведення тризни, дослідниками також відмічені запозичення, що пов'язуються з культурним впливом античних полісів, або ж перебуванням на городищі їх представників, зокрема, - безжертвоні поховання, з залученням ритуалу розлиття вина, замість тваринного

жертвоприношення, та певна частина поховань у дерев'яних домовинах [17].

Завдяки низці знахідок на поселеннях Нижнього Дніпра можна зазначити, що одними з основних релігійних культів для населення, окрім варварських культів кінного вершника, вогню, природних сил, пов'язаних з сільським господарством, не були чужими і античні культу Геракла та Афродіти [17].

Системні розкопки городищ дали змогу дослідникам детальніше вивчити і елементи одягу придніпровського населення. Набір імпортованих речей досить подібний для всіх синхронних археологічних комплексів Північного Причорномор'я: круглодротові або пластинчасті фібули з чотирьоххвитковою пружиною; кільцевидні вискові підвіски; кільцевидні сережки з завитого дроту... Всі ці типи речей – продукція однієї, або декількох майстерень у регіоні, що використовувалась як міським, так і сільським-осідлим та кочовим населенням [17, с. 146-150]. Використання даних виробів жителями Придніпровських городищ може говорити про певну моду, що ширилась регіоном. На нашу думку, цей процес може розглядатись як одна з форм античної культурної регіональної експансії.

Хоча, звісно, окрім спільних, існують і низка відмінних рис: різна географія місцевості та логіка місцезнаходжень поселень хори та подніпров'я, різниця в типах споруд та технології будівних кладок, відмінність спрямування господарств – між залізообробною діяльністю населення Подніпров'я та гончарним виробництвом ольвіополітів. Важливим маркером є ліпна кераміка, що у значно більшому відсотковому відношенні репрезентована у пізньоскіфському керамічному комплексі та є типологічно неспорідненою з відповідниками знайденими на території ольвійської хори, що більше тяжіють до гето-фракійських форм, ніж до скіфських [19].

Отже, в цілому, ми можемо спостерігати значну кількість античних впливів серед на матеріальну культуру населення подніпровських

пізньоскіфських городищ. Схожість простежується у низці життєвих сфер: містобудування, оборонна фортифікація, рибальство, ткацтво, релігійні вірування та створення поховальних комплексів. Всі ці риси, в сукупності, вказують на значний культурний та економічний зв'язок між елліністичним та варварським населенням придніпровської низовини у перші століття н.е. Порівнюючи кількість знайдених, на території пізньоскіфських поселень, предметів античного виробництва, рівень культурних запозичень, можна дійти до висновку, що носії пізньоскіфської археологічної культури набагато більш інкорпоровані до еллінського культурного простору, аніж їхні попередники. Важливим є те, що дослідники відзначають саме наслідування та спроби копіювання грецьких технологічних прийомів, або ж типів матеріалів, а не повній відповідності цих категорій у двох сусідніх спільнот, що унеможлиблює подальший розгляд переселення груп ольвіополітів на територію варварських городищ як один з варіантів утворення пізньоскіфської археологічної культури.

Розглянутий нами вище приклад взаємодії грецького населення полісів Північного Причорномор'я, з сусідньою культурною групою, є лише одним з прикладів подібного процесу у регіоні, в ранньоримський час II ст до н.е. – II ст. н.е. Дана тематика наукового дослідження може охопити набагато більші географічні простори, сягнувши до території поширення пам'ятників типу Етулія, зарубинецької археологічної культури, культури Карпатських курганів. Визначення рівня та категорій впливу античної культури на носіїв сусідніх культурних конгломератів на території України та відображення цього процесу у археологічному форматі – значна та перспективна тема для майбутнього дослідження.

Список використаних джерел:

1. Гошкевич В.И. Древние городища по берегам низового Днепра. ИАК. Вып. 47. СПб., 1913. 31 с.

2. Ростовцев М.И. Эллинизм и иранство на юге России. СПб., 1918. 190 с.
3. Гаврилюк Н.А., Крапивина В.В. Нижнеднепровские городища (к проблеме возникновения и развития) // Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Вып. VI. Периоды дестабилизации и катастроф. Керчь, 2005. 488 с.
4. Гудкова А. В. I—IV вв. в Северо-Западном Причерноморье. (Культура оседлого населения) AV Gudkova - Stratumplus. Археология и культурная антропология, 1999. 235-404 с.
5. Гаврилюк Н.А. Кризис III в. до н. э. в Северном Причерноморье // ДП. Вып. X. 2013. 708 с.
6. Симоненко А.В. “О происхождении позднескифской культуры Нижнего Днепра”, Стародавнє Причорномор'я, XI, Одеса (2016), 476-483 с.
7. Пуздровский А.Е. Крымская Скифия II в. до н.э. - III в. н.э. Симферополь: Бизнес-Информ, 2007. 480 с.
8. Былкова В.П. Северное Причерноморье в античную эпоху (по материалам раскопок поселений). Херсон, 2007. 243 с.
9. Елагина Н.Г., Население Нижнего Поднепровья во II в. до н.э. - IV в. н.э. Автореф. дис. канд. ист. наук ИИМК АН СССР. Москва, 1953. 25 с.
10. Елагина Н.Г., Новое позднескифское городище на Нижнем Днестре. КСИА АН СССР 89, 1962. 185-194 с.
11. Дашевская О.Д., Поздние скифы в Крыму. САИ. Вып. Д1-7. Москва, 1991. 141 с.
12. Шульц П.Н., Позднескифская культура и ее варианты на Днестре и в Крыму (постановка проблемы). МИА 177, 1971. 127-143 с.
13. Крыжицкий С.Д., Жилые дома античных городов Северного Причерноморья (VI в. до н.э. - IV в. н.э.). Киев, 1982. 143 с.

14. Ратнер І. Д. Довідник з археології України: Херсонська область. К.: Наукова думка, 1984. 106 с.
15. Колтухов С. Г. Укрепления Крымской Скифии. Симферополь: СОНАТ, 1999. 224 с.
16. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ. Вып. Г1-12/2 М.: Наука, 1978. 104 с., табл. 20–34.
17. Вязьмитина Н. И. Золотобалковский могильник: монография. Киев: Наукова думка, 1972. 192 с.
18. Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.

УДК 373.5.091.2: 94(477)

Катерина ДЕНИСЮК,
магістрантка І курсу спеціальності 032 Історія та археологія,
Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ,
науковий керівник: Кузовова Н., к.іст.н., доцентка

СУЧАСНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

***Анотація.** У статті розглянуто культурологічну складову історії України в шкільному курсі. Проаналізовано чинну програму та її реалізацію у підручниках з історії України 11 класу.*

***Ключові слова:** історія України, культура, сучасна культура.*

Актуальність даної теми визначається сучасними реаліями, які є характерними для системи освіти України – за останні десятиліття так і не набув чіткого вираження вектор здійснення реформ.

На початок 2022-2023 рр. чинною є Програма з історії України 6-11 класи, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03